

Drago Ćupić
Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd

ODNOS ŠTOKAVŠTINE SJEVEROZAPADNE BOKE I DUBROVNIKA
(Nekolike fonetsko-morfološke paralele)

U jednom svom radu prof. A. Belić je rekao da je Dubrovnik sagradio zlatni most između *jēzikā* naših zapadnih i naših istočnih krajeva.¹ Mi bismo tome dodali da su ovu funkciju, ne možda izraženu u mjeri u kojoj je to postigao dubrovački jezik, imali i drugi govori srpskohrvatskog jezičkog područja, naročito oni koji su po svojoj strukturi postali bliža osnovica književnom srpskohrvatskom jeziku. Ovo se posebno odnosi na one krajeve koji su uz narodne govore jeziku dali i dobru literaturu, osobito onu koja je izgrađena na narodnoj osnovi. Upravo, bolje bi bilo reći da je svako područje našeg jezika na svoj način dodalo pokoji biser u nisku koju nazivamo srpskohrvatskim odnosno hrvatskosrpskim jezikom.

Iako je moja okvirna tema, inače po svojoj prirodi veoma široka i interesantna, odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika (to je bio njen radni naziv za ovaj skup), ja ću se zadržati samo na nekim obilježjima štokavštine ovih područja, kao i na konvergenciji uslovljenoj međusobnim uticajima jezičkih elemenata. Pri tome ću govoriti više o govoru istočnog zaleđa Dubrovnika nego o samom dubrovačkom govoru (koji je našoj nauci dobro poznat). Naime, razmotriću odnose govora Konavala i sjeverozapadne Boke. To dvoje je uporedivije i međusobno bliže, ne samo zbog bliskog teritorijalnog dodira nego i zbog društvenoistorijskih uslova bitnih za formiranje dijalekata i njihov lik. Uz to, pretrpjeli su uglavnom i istovjetne (romanske ili druge) uticaje, za razliku od Dubrovnika koji je vjekovima čuvao samostalnu društveno-kulturnu i državnu organizaciju i imao sopstvene puteve razvitka, možda više izražene nego u bilo kojoj našoj istorijski kompaktnoj teritoriji (ali, uprkos tome - i on je primio mnoge strane, naročito roman-

skte, uticaje. Kada ovako govorimo o Dubrovniku, mislimo na Dubrovnik slovenskog perioda i njegov govor, istočnohercegovačkog tipa).

Dok je govor Konavala po nizu osobina amalgam dalmatinske i istočnohercegovačke dijalekatske stvarnosti, dotle je područje sjeverozapadne Boke, naročito njegov seoski dio, tipičan istočnohercegovački dijalekatski idiom. U određenoj mjeri ovu činjenicu narušava romanski leksički sloj, naročito u gradskim sredinama, kao i odsustvo orijentalne leksike, odnosno njeno prisustvo izraženo u manjem stepenu nego u ostalim istočnohercegovačkim govorima. S druge strane, procesi jotovanja na ovim (dvama) područjima imali su u određenoj mjeri nejednak domet.

Zbog širine teme mi ćemo se ovdje zadržati samo na nekim fonetsko-morfološkim osobinama govora ovih područja.

1. U našoj dijalektološkoj literaturi dominira shvatanje da se dugo *a* u dubrovačkom zaleđu (kako je u Dubrovniku) obavezno labijalizuje. Za područje o kojemu ovdje govorimo to je, međutim, samo u određenom stepenu tačno. Analizirali smo dvadesetak (zvučnih) primjera i ni u jednom nije bilo u cjelini labijalizovanog *a*, ili ne makar onoliko labijalizovanog koliko to čujemo u paštrovskim govorima. To su primjeri: *šne, Stšne, Pšve, Mšto, gršđ, dšn, sšđt, znšk; dvš; Banštu, mšjku; ršđnikš, fršđtarš, dšlšrš; šmš, kšžš, kšžš, gršđđ; jš sam; šđmš, strššno.*² Ova labijalizacija je jače izražena u nižim selima, prema moru, ali se javlja i u selima Stršně, iznad Konavoskog polja, dakle gdje je situacija uglavnom istočnohercegovačka. U sjeverozapadnoj Boki primjeri ove labijalizacije se mogu čuti samo od doseljenika iz Paštrovića, dijelom i iz Konavala. Inače, pored podataka iz ostalih područja sjeverozapadne Boke kojima sam raspolagao za pripremu ovog rada, posebno sam se poslužio Upitnikom za srpskohrvatski dijalektološki atlas popunjen u Sutorini.³ Sa padinama Orjena koje zahvata dijelom ovaj punkt dovoljno se može reprezentovati dijalekatska situacija sjeverozapadne Boke. Međutim, više zaleđe ovog dijela Boke, dakle ostala sela na podgorinama Orjena znatno su bliža istočnohercegovačkoj dijalekatskoj stvarnosti.

2. Poznato prelaženje vokala *o* u vokal *e* kod pokaznih zamjenica, tipa: *tšgš, đvegš, đnegš, nš temu*, koje srećemo u tim likovima i na području sjeverozapadne Boke pri moru, u Konavlima je,

vjerovatno analogijom prema brojnim glagolima tipa: *umrem, prodrem, prostrem* i sl. i glagol *udariti* u oblicima prezenta dobio *e*, pa imamo: *údrēm, údrēš*, što bilježi i Budmani u svom radu o dubrovačkom govoru,⁴ zatim zadržavanje arhaizma: *živem, živeš, žive, živemo, živete* (up. staro žiti - živq, živešb). To se desilo i sa imenicom snaha, koja ovdje ima lik *snéha*.

3. Finalna sekvenca *-ao*, kao i u većine istočnohercegovačkih govora, i u Konavlima i u Boki sažima se u *-ō*: *imō, dàrovō, bròjō, držō, mògō; kàbō, pòsō*. Na oba područja paralelno se javlja i lik *dào* i *znào*, ali je forma *dò, znò* nesavrnjeno frekventnija.

4. I sekvenca *-eo* odnosno *-eo-* (dakle, finalna i medijalna) svodi se na *-ō* (*-ō-*): *pèpō, pòčō, ùzō; vl'ástōskī; gróta, pròkučē* (*prō/prèò/prèko*), ali *vēsō* i *vèseo, dèbō* i *dèbeo*, što potvrđuje i Budmani.⁵

5. Grupa *-ae-* svodi se na *-e-*: *dvánēs, sedàmnēs* itd., a tako je i *èrodrom/èrodrum*.

6. Prvo *o* u sekvenci *-oro* prelazi u *e*: *-ero*, pa imamo: *čètvero, sèdmero, dèvetero*, i analogno tome: *čètvèrica, sedmèrica, devetèrica*. Tako je i u Konavlima i u Sutorini.

7. Što se pozicije glasa *h* tiče govor sjeverozapadne Boke je bliži istočnohercegovačkoj situaciji nego govor Konavala. U Konavlima smo konstatovali odsustvo ovoga glasa u primjerima tipa: *òdmā, òše, Ècegovina, ijada, àrambaša*, zatim - često u prvom licu imperfekta - *ìgrā, grābljā* i sl., što će se čuti i u Dubrovniku i u Katunskoj nahiji u Crnoj Gori (gdje je *h* najdosljednije očuvano). Ali, dok je u Konavlima: *kùhō, gl'úha, rùho, slùha, njihovijem, ml'qđijeh, stqrijeh, nahòdilo, zahl'ádilo* i sl., dotle je u Sutorini: *kùvō, glúva, njihovijem, rùvo* itd., zatim: *rìšćani, màuna*,

mije 'mijeh', *mijovi*, *mjeūr*, *mjeūri*, *pāzuo*; *ōraj*, *ōraji*, *ōrājā*, *māčija*, *snāja* (up. u Konavlima: *snēha*), *strēva* 'streha' (starije: *strēvūn*) itd. U Sutorini imamo i: *vřk*, *Křvatska*, *křvatski*, *Dākovi*, *ik/ig* (<.ih). Ovi oblici u Konavlima su sa *h* (izuzimajući gornja sela, gdje je stanje mješovito).

8. U Konavlima je svako *lj* dosljedno prešlo u *j*: *pōje*, *čējād*, *jūbav*, *vōja*, *vesēje*, *prījatej*, *prījateji*, *prijatējima*, *ījada*, *kōšuja*, *nēvoja*, *Krājevič* (prez.), *nēdejōm*, iz *pōstejē*; *bōjē*, *vājā*; *dōjeka/dōjēka* 'dolje'. Jedino kod imenice *ljudi* zabilježili smo oba lika: *jūdi* i *ljūdi*. U Sutorini se ova dva glasa naizmjenično smjenjuju, pa imamo *kāšljē* i *kašjē*, *kāšljā(t)* i *kāšjā(t)*, *pōlje* i *pōje*, s apsolutnom prevagom prvog lika (sa *lj*). Međutim, na oba područja *lj* iz grupa *vlj*, *plj*, *mlj*, *blj* obavezno prelazi u *j*: *zdrāvje*, *crēvja*; *krāvjē*, *sūvjī*, *dīvjē*, *dīvji*, *dīvjiē* *jābuke*, *vjēš*; *ōstavjāmo*, *ōstavjen*, *ōstavjeno*, *nābavjāte*, *ōzivjē se*, *pōpravjā*, *sprāvjā*, *sprāvjāla*, *sprāvjāče*; *grōbje*⁶, *sābja*, *sābjē*, *grābje* 'grabulje'; *dēbjī*, *dūbjī*, *grābjā* (= grabljah); *snōpje/snōpje*; *sīpjē*, *kāpjē*; *zēmja*, *dīmjak*, *slōmjen*. Budmani je u Dubrovniku zabilježio likove: *trpljeti* i *trpjeti*, *življeti* i *živjeti*.⁷

9. Ni *j* nastalo od finalnih *č* odnosno *đ* nije iste sudbine na ovim područjima. U Konavlima je ono dosljedno: *pōj*, *dōj*, *nāj*, *gōj*, zatim i unutar riječi: *dōjē* (ali i *dōđe*), *Bedgrājka*. Rešetar je zabilježio i *hōj* (=hoćeš) i *nēj*⁸ (=nećeš). U Sutorini imamo: *svūj/svūđ*, *gōđ/gōj/gōč*; *izāj/izāč*, *pōmoj*; *sīnōj*. Dakle, nije svako finalno *đ* odnosno *č* prešlo u *j*, ali to biva najčešće. U Sutorini je obavezno: *gōspođa*, *Gospdāīndān/Gospdāīn dān*, *svetā Gōspođa*. Rešetar je u Dubrovniku zapisao *Čāvtājka* i *Lōpūjka*⁹, a u Dubrovniku i Tivtu - *mogūjstvo*.¹⁰

10. Finalno *m* u Konavlima i Sutorini otprilike je iste sudbine. U Sutorini smo zabilježili: *īglōm/īglōn*, *čādjōm/čādjōn*, *mājkom/mājkon*, *lōpatōm/lōpatōn*, *nōgōn/nōgōm*; *čērām/čērān*, *mōlīn/mōlīm*, *prōsīn/prōsīm*, *pōznajēn/pōznajēm*; ali: *sāsvijem* i "u *dōbrōn* ambijentu". U Konavlima je stanje slično, dakle prelaz *m* u *n* nije izražen kao u Dubrovniku i u dalmatinskim govorima.

11. Vidjeli smo da se labijali ne jotuju i u slučajevima u kojima se u drugim našim govorima (i u književnom jeziku) jotuju. Ovdje o tome dalje nećemo govoriti, već ćemo dati neke napomene o tzv. jekavskom jotovanju, tj. o jotovanju suglasnika *n*, *t*, *d*, *s* i *z*. Područje sjeverozapadne Boke je u ovom pogledu izjednačeno sa svojim zaledem - istočnom Hercegovinom i Crnom Gorom, pa imamo: *Njëmāčka*, *Njémci*, ali: *něko*, *několiko*, zatim: *děvōjka*, *děd*, *dě*, *nědelja*, *dětelina*; *čērām*, *čėdilo*, *čėtovi*, pa: *šúčet*, *vríšćeli*, ali *tjěme*. Ovdje se jotuju i suglasnici *s* i *z*: *sěme*, *serōma*, *sědok*; *šěć*, *rāšec*; *súšetka*; *pāšī*, *šūtra*; *kđšī*, ali i *kđžijē*. U Konavlima je stanje nešto drugačije. Tu je: *něko* i *nětko*, *několiko*, pa: *djěca*, *djěcu*, *djěvōjka*, *djěvōjci*, *djěvojākā*, *djěd*, *gdjě*; *òsjećāli*. Ali smo zabilježili i *děd* (to je i Budmani našao u Dubrovniku¹¹), *nidě*, *dě*, *óde/óde/vóde*; *děvōjka*, *děvōjčica*, *děvojākā*; *viđela*; *dòčērāj*, *pòčērāj*; *sěme*, *zā šeme*; *šětovāše*.

12. U Konavlima se osjeća uticaj opšteprimorskog palatalizovanja foneme *l* ispred samoglasnika *a*, *o*, *u*, koja ima mjesto obrazovanja kao *l* ispred *e* i *i*. Ovu vrijednost ima i *l* u Herceg-Novom, ali ne i u selima sjeverozapadne Boke. Tako u Konavlima imamo: *bíl'a*, *požúcel'a*, *dòl'azī*, *pl'đti*, *ul'azio*, *rodil'a*, *udál'a*, *ubrál'a*; *bl'āgo*, *kòl'āš*, *ml'ādōs(t)*, *pòsl'a* (gen.); *l'āko*; *rāl'o*, *vòl'ovi*, *bàrjel'o*; *bíl'o*, *bòl'ovō*, *strádal'o*, *príčal'o*, *krénul'o*, *žėnil'o*, *udával'o* itd.; *škòl'u*, *māl'ū* itd.

13. Na oba područja nailazimo na nepalatalizovane suglasnike *k* i *g* u primjerima tipa: *dāski*, *rúki* (i *rúci*), *bùbregi*, pl. (i *bùbrezi*).

14. U Sutorini nailazimo na grupisanje nazala koje nijesmo zabilježili u Konavlima: *mnāši* 'načve', *mnāšī*, *mnāšima* (u Konavlima je *navši*, kako i Budmani bilježi u Dubrovniku¹²), *rāmnicā*, *rāmna*, *rāmno*,¹³ *mnñ*, *mnñār*, *mnijěko* (ali i *mjěko*).

15. Akcenat oba područja je uglavnom hercegovački. Nešto je veći uticaj starijeg dubrovačkog stanja na Konavle, pa nailazimo pokatkad na zamjenu dugog uzlaznog dugim silaznim akcentom: *bílo* (u Sutorini *bílo*), *plġta* (u Sutorini *pláta*), *mōma* 'djevojka' (u Sutorini *móma*, premda je ova leksema rijetko u upotrebi), *vesěje* (u Sutorini *vesělje*), *zověmo* (u Sutorini *zovémo*). Zajedničko ovim

govorima je duženje akcenta tipa: *dóšla, póšla, nášla, nášli*, zatim: *ubrála* (pored *ùbrála* i *ubrāla*), *udála* (pored *ùdála* i *udāla*), *uglédno*. Istovjetan im je tip: *dódošē, odnijéšē, donijéšē, umri-jéšē*, zatim: *šétajū, ìmajū*. Na oba područja je: *lòpǒv*, zatim: u *šaldstí, na mildstí, u raddstí, u starǒstí*. Na oba područja je vrlo izraženo novoštokavsko prenošenje akcenta na proklitičku riječ. U Konavlima smo zabilježili: *ù svǒmu, ù kučām, pǒ kučām, nà rupām, nà dvǒr, ù vaskē, ù vas, ù smokve, ù grǒžde; nē mǒre; ì jā, ì drugi, ì desē, ì prije/prija; ì zlāta, ì kārta, mīla ì drāga*, zatim: *króšumu, própoja* 'preko polja', a u Sutorini: *nā/nà dvǒr, nē valjā, ù stǒmku, ì pē(t), ì sedam*, zatim: *osām godīnā, dvá dana* itd. Ovdje smo zabilježili i dužine: *ùdarijǒ/ùdrijǒ, òstavijǒ*.

16. Na području sjeverozapadne Boke ne nalazimo neke starije morfološke crte koje su karakteristične za Konavle. U Konavlima i dalje egzistira stari Npl. srednjeg roda koji je zabilježio Budmani u Dubrovniku:¹⁴ *sèlija, pǒjija, mǒrija, gvǒžđija, sūncija* (u Budmanijevom značenju - u pitanju je vrsta a ne individualni odnos). Našli smo, zatim, množinske padeže kod imenica uglavnom ženskog roda bez nast. -a: Ipl. - *pǒstim, ščèrim, đǒvādim(a)*; Lpl. - *pǒ njivam, pǒ kučām*, ali *po prúgama*, zatim: *ù kučām, na zidīnām, nà rupām* (dakle i kada je predzadnji slog dug). Zabilježili smo i: *dváes bārijel vīna,*¹⁵ *pē(t) stotīn, šēs tisūs*, ali: *sedām hijādā*. Zapisali smo i dativske forme: *dǒbrǒm žēni,*¹⁶ *mǒjǒm kúci*.

Tu je i nastavak -u u trećem licu pl. prezenta glagola VII i VIII Beličeve vrste: *prèkršū, slāvū, upǒrēdū, pǒjūbū se, đīnū, đǒžū, nǒsū/nēsū/nǒsē, dǒlazū* - dobijeni vjerovatno analogijom prema ostalim vrstama.

Sve ove pojave u sjeverozapadnoj Boki imaju standardne istočno-hercegovačke karakteristike.

Neobičan je pridjev *gospǒdīnī* uz imenicu *Bog*: *gospǒdīnī Bǒg, fála gospǒdīnǒme Bǒgu, pomǒzi mi jākī gospǒdīnī Bǒže*, što je zabilježeno u zdravici jednog informatora u Strani. U RJA¹⁷ nije zabilježen ovakav primjer, dok je RSANU¹⁸ ovo naveo više puta: Što je kome gospodini Bog na rodjenju zapisao (M. Nenadović), ...a tebe gospodini Bog svakim rodnom i biričetom (P. Kočić), Da ni pomože gospodini Bog (Vuk, NP), Gospodini ga Bog ubio (Bosanske narodne pripovjetke) i dr.

I da zaključimo. Iako dva područja o kojima govorimo naša dijalektološka nauka svrstava u teritorije sa govorima istočnohercegovačkog tipa (svakako, s pravom), istorijski različiti uslovi djelovali su da među njima nastanu ne beznačajne razlike, naročito u morfologiji - u okviru koje područje Konavala pokazuje karakteristike nešto starijeg stanja nego teritorija sjeverozapadne Boke. Zapravo, starije dubrovačko stanje imalo je većeg uticaja na govor Konavala nego što je starocrnogorsko na oblast sjeverozapadne Boke. To je razumljivo s obzirom na znatno jači uticaj Dubrovnika na svoju okolinu u svim domenima nego ruralnih starocrnogorskih područja na susjedne oblasti, naročito u dijalekatskom pogledu progresivnije govore sjeverozapadne Boke. Mogli bismo čak reći da su u određenoj mjeri na oba ova područja opšteprimorske osobine, a dijelom i dubrovačke, imale znatno jači uticaj nego starocrnogorske. Analizom leksike, a dijelom i sintakse to bi se još plastičnije predstavilo. Ali, ovom prilikom o tome nećemo govoriti.

BILJEŠKE

¹ Aleksandar Belić, *Dubrovnik i njegovo mesto u duhovnom razvitku našeg naroda*, Naš jezik IV, 1, 1-8.

² Uz moje bilješke imao sam i magnetofonske snimke govora autentičnih predstavnika konavoskih sela, koje mi je ljubazno ustupila na analizu mr Zorka Kašić, asistent na Defektološkom fakultetu u Beogradu.

³ Upitnik je popunio, tj. ovaj punkt za Atlas ispitao mr Slobodan Remetić, sekretar Međuakademijskog odbora za dijalektološke atlase pri SANU.

⁴ P. Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV, Zagreb 1883, 176.

⁵ P. Budmani, nav. djelo, 156.

⁶ Ne nalazimo *grěb* i *grěblje* koje bilježi Vuk u *Predgovoru Posloviceama* (str. XLVIII).

⁷ P. Budmani, nav. rad, 175-176.

⁸ M. Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, 139.

⁹ Isto, 138.

¹⁰ Isto.

¹¹ Up. Budmani, o.c. 157.

¹² Budmani, nav. rad, 159.

¹³ Tako bilježi i Budmani u Dubrovniku, o.c. 179.

¹⁴ Budmani, nav. rad, 170.

¹⁵ Up. tako i kod Budmanija, o.c. 171.

¹⁶ Tako je i u Dubrovniku, up. Budmani, o.c. 172.

¹⁷ RJA III, 310.

¹⁸ RSANU, 3, 510.

Р е з ю м е

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ШТОКАВСКИМИ ГОВОРАМИ

СЕВЕРОЗАПАДНОЙ БОКИ И ДУБРОВНИКА

(Несколько фонетическо-морфологических параллелей)

Автор сравнивает отношения самых важных языковых элементов в говорах северозападной Боки /в Черногории/ и Конавлей - к востоку от Дубровника /в Хорватии/. Эти говоры принадлежат новоштокавским говорам т.н. восточногерцеговинского /ивкавского/ типа. Обе территории претерпели влияние общеприморских языковых особенностей - в большой мере, чем каждая в отдельности: Конавли от Дубровника и северозападная Бока от Черногории. В обоих говорах, в достаточной степени, чувствуется влияние романских языковых, особенно лексических элементов, а в говоре северозападной Боки - и турецких.

Сравнение показывает, что в говоре Конавлей в большой мере, чем в говоре северозападной Боки, сохранились некоторые старые, особенно морфологические признаки.